

Ideal lepote u srpskoj narodnoj književnosti

Cilj ovog rada bio je da utvrdimo ideal lepote u srpskoj usmenoj književnosti za beleženoj početkom XIX veka. Rezultati istraživanja su dobijeni na osnovu statističke obrade učestalosti epiteta pozitivne konotacije koji su se pojavljivali uz ženske i muške likove. Materijal za istraživanje činile su zbirke narodne poezije i proze koje je sakupio Vuk Karadžić.

Uvod

Većina etnologa koja se bavila problemom narodne književnosti kao izvorom za proučavanje narodnog života smatra da je narodna književnost odraz kulturnih prilika u prošlosti i sadašnjosti (Filipović 1969). Međutim, do danas je ostalo sporno pitanje koliko se elementi narodnog života opisani u narodnoj književnosti mogu smatrati stvarnim odrazom svakodnevnog života jedne zajednice, a koliko su plod slobode autora i zakona kojima podležu svi umetnički tekstovi.

Jezik umetničkog teksta je u svojoj suštini izvestan model sveta (Lotman 1976), pa tako ni narodna književnost nikad ne preslikava doslovno stvarni život. Ali i takvi, manje-više stilizovani, modeli mogu dati dosta podataka o pojedinim segmentima narodnog života, jer je narodna književnost po svojoj prirodi morala ulaziti u stvarni život i na osnovu njega se formirati.

Usmena književnost je kolektivna tvorevina u kojoj su izložena kolektivna shvatanja jedne etničke grupe. Ujednačavanje stavova o pojedinim temama vršilo se neprekidno, tako da, ipak možemo govoriti o narodnim pogledima na svet izraženim u pesništvu. (Latković 1975). Za takva proučavanja posebno zahvalnim čine nam se predstave o lepoti uopšte, kao i kriterijumi telesne lepote muškaraca i žena. Ove predstave ne daju definicije o izgledu prosečnog stanovništva Srbije u vreme kad su za beležene, ali u svakom slučaju ukazuju na idealni model lepote.

Marina Simić (1978), Valjevo, Oslobođilaca Valjeva 39, učenica 4. razreda Valjevske gimnazije

Miljana Radivojević (1980), Prokuplje, Trg topličkih junaka 20/1, učenica 2. razreda Gimnazije u Prokuplju

MENTOR:

Dr. Marija Đurić-Srejić, Medicinski fakultet u Beogradu

Proučavanje ideala lepote kroz narodnu književnost donosi mnoge tekoće. Često je nemoguće razdvojiti predstave o telesnoj lepoti od predstava o lepoti kao etičkoj kategoriji. Telesna lepota se obično povezuje sa visokim moralnim vrednostima, a ružnoća sa moralno nepoželjnim osobinama. Pojedine telesne osobine vezuju se često za određene etničke grupe, označavajući ne samo književni topos o izgledu jednog naroda, već i opšte prestave o njihovim osobinama. Tako je na primer u epskim pesmama Bugarin uvek crn, Latini su beli itd.

Opis fizičkog izgleda često je u lirskim pesmama (posebno onim koje nazivamo mitološkim i običajnim u užem smislu) usko vezan za određenu magijsku funkciju ili ima dublje simboličko značenje.

To su samo neki od problema prenošenja stavova iz narodne književnosti na plan svakodnevnog života, pa će stoga zaključci do kojih u ovom radu dolazimo važe pre svega za narodnu književnost, iako se oni donkle mogu i šire primeniti.

Definicija problema i cilj istraživanja

Ideja ovog rada bila je uočavanje kriterijuma lepote u našoj narodnoj književnosti na osnovu učestalosti epiteta pozitivne konotacije i formiranje modela idelanih lepotnih tipova. U analizi smo pokušali da pojam lepote ograničimo na telesnu lepotu. Međutim, to je često bilo veoma teško, jer u određenim književnim vrestama telesne osobine igraju bitnu ulogu u karakterizaciji likova: na primer, tipski likovi u bajkama ili pojedine standardne sintagme koje opisuju izgled junaka. Za takve slučajeve dale smo posebna objašnjenja u diskusiji.

Materijal i metode

Materijal za obradu ove teme činile su epske i lirske pesme, bajke i pripovetke onako kako su date u sabranim delima Vuka Karadžića u izdanju Prosvete i Nolit 1987 (ukupno 2315 jedinica). Izostavili smo zagonetke, poslovice, brzalice i pitalice, jer epiteta koji se u njima javljaju, a odnose se na ljude, najčešće imaju preneseno značenje, ili se ne mogu podeliti na muške i ženske, pa tako ne mogu biti upotrebljeni za sticanje slike o idealnim lepotnim tipovima.

U izabranom materijalu izdvojili smo epitete, razdvojili među njima pozitivne od negativnih, klasifikovali ih po vremenskim epohama i književnim vrstama, a potom statistički ustanovili njihovu učestalost i vezanost za određeni pol. Na osnovu toga nastojali smo da ustanovimo model koji bi oslikavao ideal lepote koji figurira u srpskoj narodnoj književnosti.

Opis istraživanja

Da bismo utvrdile idealni model lepote u narodnoj književnosti analizirali smo epitete koji se u njoj javljaju. Razvrstali smo epitete prema delovima tela koje opisuju, a zatim ih razdvojili prema polu na koji se odnose. Tako smo mogle da uočimo koje delove tela je narodni pevač posebno izdvajao i šta je kao lepo uočavao kod žena, a šta kod muškaraca.

Rezultati

Pri opisima fizičkog izgleda narodni pesnik se najviše zadržavao na licu koje je opisivano sa najviše detalja, pa je tako najviše epiteta koji se odnose upravo na lice, tj. glavu i vrat uopšte (53.4% od ukupnog broja izdvojenih epiteta). U toj kategoriji najviše izdvojenih epiteta odnosi se na lice u celini (32.1% od ukupnog broja epiteta koji se odnose na glavu), grlo, odnosno vrat (20.6% od ukupnog broja epiteta iz navedene kategorije) i oči (19.3% epiteta prve kategorije). Zatim slede opisi kose (7.3% epiteta), brkova (6.9% epiteta), zuba (0.9% epiteta), čela, obrva, trepavica (po 0.5% epiteta). Narodni pevač, dalje, posvećuje veliku pažnju nogama i rukama (19.6% i 17.5% od ukupnog broja svih izdvojenih epiteta) dok je opisa ostalih delova tela ili opšteg izgleda veoma malo (na trup se odnosi 1.3%, a na opšti izgled 3.8% od ukupnog broja epiteta).

Iz tabele 1 uočljivo je da se znatno veći broj epiteta odnosi na muškarce nego na žene (63.6% prema 36.4% u korist muškaraca). Međutim, iz ovog podatka ne treba izvoditi zaključak da je narodnog pevača više interesovala lepota muškaraca od lepote žena. Razlozi za veću učestanost epiteta vezanih za muškarce nalaze se u činjenici da se u najobimnijem delu ispitivane grade – epskim pesmama nalazi veoma malo ženskih likova, dok se u lirskoj poeziji u kojoj bi situacija trebalo da bude obratna lepota devojaka često prikazuje različitim metaforama i alegorijama koje u ovom radu nisu uzimane u obzir. Tako se u lirskoj pesmi često za devojku kaže da su joj *zubi dva niza bisera, obrvice morske pijavice*, dok se u epskoj pesmi koriste tipični epiteti za opis junaka koji se često rveći se dohvate za *grla bijela* (*Za bila se grla dohvatiše* 127. stih iz pesme *Banović Strahinja*) ili *poskoče na noge lagane* (*Već on skoči na noge lagane*, 20. stih iz pesme *Aga od Meduna* i *Jovan Babović* i 46. stih pesme *Ženidba Iva Gologrba*).

Imajući na umu prethodnu konstataciju posmatrale smo posebno epitete koji opisuju osobe muškog pola i osobe ženskog pola i uočile jasan polni dimorfizam. Žene imaju znatno gracilniju telesnu građu, pa se tako pominje *sitna žena* (*Dođe jedanput k njima jedna sitna ženica*, iz bajke *Deca nesrećne kraljice*) i devojka *krasnog stasa* (*Krasna ti si stasa i uzrasta*, 10. stih iz pesme *Marko Kraljević ukida svadbarinu*) i *tankog*

struka (U struku je tanka i visoka, 9. stih iz pesme *Ženidba Grujice Novakovića*).

Muškarci svojom telesnom konstitucijom odaju snagu. To su kršni i golemi junaci koji imaju *pleća širokija* i *noge lagane* (tabela 1 u prilogu: odnos je 81.4% prema 18.6% u korist muškaraca). Muževnost se dalje ističe brkovima i bradom (na opis ovih sekundarnih polnih odlika potrošeno je 13.8% svih epiteta koji se odnose na lice, a 21.8% svih epiteta prve kategorije koji se odnose na muškarce). Junaci su najčešće imali tamne oči, bradu i brkove (*Kad sagleda crne oči Marku* – 89. stih pesme *Propast carstva srpskoga* ili *Crne brke uz obraz privio* – 100. stih pesme *Udaja sestre Ljubovića*). Prilikom analize posebno smo izdvojili potkategoriju nausnica koje su očigledno označavale mlađe osobe (*Garila ga mrka nausnica* – 271. I 353. stih pesme *Ženidba od zadra Todora*). Na ovu kategoriju odnosi se 0.8% svih epiteta, 1.4% epiteta koji se odnose na lice. To pokazuje da je ideal lepote svakako čino zreo muškarac koji je svoju muževnost pokazivao izraženim sekundarnim polnim karakteristikama, pa se tako često kaže da se *udariše dva kršna junaka* (*Udriše se dva kršna junaka* – 105. stih pesme *Ženidba kneza Lazara*).

Ženstvenost se opisuje belom i negovanom kožom i bujnom kosom (za opis belog i rumenog lica iskorišćeno je 63.3% epiteta kojima se opisuje žensko lice, a za opis kose 19%). Tako se najčešće kaže da je devojka u *obrazu bijela i rumena* – 10. stih iz pesme *Udaja sestre Ljubovića*, a da joj je *rusa kosa kita ibrišima* – 16. stih iz iste pesme.

Iz izdvojenih epitata i učestalosti njihovog javljanja možemo zaključiti da je idealni model lepote u našoj narodnoj književnosti bio: svetao ten, tj. belo lice koje je kod žena istaknuto rumenilom na jagodicama, duge crne trepavice, crne obrve, crne oči (ili čarne), beli zubi, rusa kosa, a kod muškaraca još crni brkovi i crna brada (tabela 1 u prilogu). Svetla kosa i brada ili svetle oči pominju se voma retko (od ukupnog broja epiteta koji se odnose na oči svega 4.7% se odnosi na svetle; brkovi – 61.1% epiteta čine pridevi mrki i tamni). Crne oči se mogu opisati i kao čarne što prema Vukovom rečniku ima isto značenje kao i crne, dok Vujaklijin rečnik navodi da bi ova reč mogla biti izvedena od glagola čararati, očarati. I ovde vidimo vezu između crne boje očiju i lepote: crne oči su te koje su zavodljive, odnosno čarne. Brci mogu biti mrki ili crni u skladu sa pesnikovim težnjama da različitim slikama pokuša da dočara ono što je smatrao lepim, te ga tako plave oči i svetli brci ne zanimaju, pa se za te prideve i ne javljaju pesničke komparacije.

Posmatrajući tekstove narodne književnosti pre svega kao umetničke tvorevine jasno se uočava razlika koju pri posmatranju idealnog tela žene i muškarca daju različiti književni žanrovi.

U lirskim pesmama (koje Vuk Karadić i označava kao ženske) više je epiteta koji se odnose na osobe ženskog pola, dok je u epskim pesmama

mного više opisa muških likova. U lirskim pesmama 68.3% ukupnog broja epiteta odnosi se na žene, a u epskim svega 29.9%. S tim u vezi stoji i konstatacija da u lirskim pesmama nema nijednog epiteta kojim se opisuju brkovi. Najviše ih je u pesmama srednjih vremena (pesme o Marku Kraljeviću, hajdučki i uskočki ciklus): 77.8% od ukupnog broja epiteta koji se uopšte odnose na brkove. Primećujemo dalje da u epskim pesmama nema ni jednog opisa plavih očiju, te da se taj epitet javlja tek u lirskim (4.5% svih epiteta koji se odnose na lice, 12.5% epiteta koji se odnose na oči). Junaku su priličile samo crne oči, ali to očigledno nije bilo opšte pravilo, te su tako u lirsku pesmu mogle dospeti i telesne karakteristike koji su bile manje poželjne, a svakao su postojale.

Bajke i pripovetke imaju znatno manje epiteta od pesama – svega 3.2% od ukupnog broja epiteta.

Diskusija i zaključak

Mnogi epiteti koji opisuju telesne osobine istovremeno označavaju određene moralne karakteristike. Tako se glava ne javlja kao deo tela koji treba opisati, već personalizuje ličnost. U tom smislu javljaju se sintagme, na pr. *zdrava glava* i *rusa glava* (*Te mu rusu posiječe glavu*, iz pesme *Smrt Smajil-age Čengić* ili *Piperi i Tahir-paša*). Pridev *rus* prema navedenom rečniku označava crvenu boju, ali kao atribut stoji isključivo uz kosu, a ne i uz neke druge delove tela (tako na pr. imamo *ride*, a ne *ruse brke* i *rumen jagodice*). Ta činjenica navodi na zaključak da je ta reč izgubila svoje prvobitno značenje i postala pesnički idiom kao sastavni deo datog žanra. Iz tog razloga prilikom izdvajanja epiteta koji opisuju fizički izgled izostavili smo sintagme *rusa glava*, a uvrstili smo one koji se eksplicitno odnose na kosu.

Slično se mogu analizirati sintagme *bijelo grlo* i *noge lagane*. U velikom broju pesama junaci *skaču na noge lagane* ili *poviču iz grla bijela*. Međutim, pri analizi smo uzeli u obzir obe sintagme. Prvu sintagmu uzeli smo u obzir, pošto ovaj pridev nije (kao pridev *rus*) striktno vezan za grlo, tj. vrat, pa smatramo da može biti pokazatelj činjenice da je bio ideal lepote narodnog pesnika. Sintagmu *noge lagane* uzeli smo u obzir zato što ona pokazuje da je brzina i okretnost bila bitna odlika junaka, a to implicitno govori i o njihovom fizičkom izgledu.

Interesantni su i epiteti *carsko* i *gospodsko* koji se javljaju uz imenice *grlo* i *lice* (tri *gospodska lica*, jedno *carsko grlo* u navedenom materijalu). Veoma je teško odrediti koju bi doslovnu telesnu karakteristiku dati epitet označavao. Međutim, ovi epiteti jasno ukazuju na to da je narodni pevač ideal lepote video u izgledu viših društvenih slojeva. Epske pesme vode poreklo od aristokratskih dvorova srednjeg veka, da bi tek kasnije posle

turske najezde, postale popularne u širim društvenim slojevima. S tim u vezi možemo pretpostaviti da je *gospodsko lice* bilo opšta oznaka za lepog čoveka dostojanstvenog držanja. Slično tome *carsko grlo* moglo je označavati jak i zvonak glas ili, konkretno, osobu koja lepo peva (tako se u pesmi u kojoj se natpevavaju Miloš Obilić i vila kaže: *Lepše grlo u Miloša carsko / jeste lepše nego je u vile* stih iz pesme Marko Kraljević i vila).

Ova poslednja konstatacija pokazuje da narodna knjižnost u svakom slučaju ne može biti daleko od konkretnih događaja. Njene teme koliko god bile prividno daleko od konkretnih događaja, bile su životno relevantne, bile su aktuelne. Bez toga se ne bi prenosile ni izvodile. (Bošković-Stuli 1982). Međutim, kao što je već rečeno u uvodu zaključici izneti u ovom radu ne mogu se bez daljih istraživanja preneti na svakodnevni narodni život i odnose se pre svega na našu usmenu književnost zabeleženu u XIX veku.

Literatura

Bošković-Stuli, M. 1982. *Žene u slavonskim narodnim pesmama*. U *Žena u seoskoj Panonije*, posebno izdanje. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, str. 75-84.

Grupa autora 1990. *Rečnik srpsko-hrvatskog književnog jezika*. (ur. M. Rankov) Novi Sad: Matica Srpska.

Latković, V. 1975. *Narodna književnost 1*. Beograd: Naučna knjiga

Lotman, J. 1976. *Struktura umetničkog dela*. Beograd: Nolit.

Filipović, M. 1969. Narodna pesma i narodni život. U *Etnografski pregled*, 8-9 (ur. M. Gvazi). Beograd: Etnološko društvo Jugoslavije.

Marina Simić and Miljana Radivojević

The Ideal of Beauty in Serbian Folk Literature

On the basis of frequency of positive epithets in works (2315 units) of folk literature we have formed several the model of beauty type for men and for women. Collections of poems made by Vuk Karadžić were the material for this research. Results of this analysis showed that the ideal of beauty was: light complexion – white face , which is accented with rosy cheekbones long dark eyelashes, dark eyebrows, dark eyes, white teeth, blond hair for women, and dark moustaches and beards for men.

Prilozi

Tabela 1. Distribucija učestanosti epiteta koji se odnose na glavu i vrat

		Muškarci	Žene	Ukupno	%
OČI	čarne	11	4	15	35.7
	crne	11	12	23	54.8
	sokolove	–	2	2	4.8
	plave	1	1	2	4.8
	UKUPNO:	23	19	42	100
LICE	bijelo	40	23	63	91.4
	rumeno	–	2	2	2.5
	bijelo i rumeno	–	5	5	7.1
	UKUPNO:	40	30	70	100
USTA	bijela		1	1	50
	medna	1	–	1	50
	UKUPNO:	–	–	–	100
ZUBI	bijeli	2	1	3	75
	sitni	–	1	1	25
	UKUPNO:	2	2	4	100
BRKOVI	crni	5	–	5	33.3
	mrki	4	–	4	26.7
	plavi	2	–	2	13.3
	riđi	2	–	2	13.3
	smeđi	2	–	2	13.3
	UKUPNO:	15	–	15	100
NAUS- NICE	smeđe	1	–	1	33.3
	mrke	2	–	2	66.7
	UKUPNO:	3	–	3	100
BRADA	bijela	10	–	10	83.3
	crna	1	–	1	8.3
	biserna	1	–	1	8.3
	UKUPNO:	12	–	12	100
KOSA	bijela	seda	1	–	1
	duga	1	–	1	6.25
	zlatna	–	1	1	6.25
	rusa	–	13	13	81.25
	UKUPNO:	2	14	16	100

		Muškarci	Žene	Ukupno	%
VLAS	seda	1	–	1	33.3
	srebrna	1	–	1	33.3
	zlatna		1	1	33.3
	UKUPNO:	2	1	3	100
PERČIN	vran	1	–	1	100
	UKUPNO:	1	–	1	100
GRLO/ VRAT	bijeli vrat	2	2	4	8.9
	bijelo grlo		31	7	38
	grlo tanko	2	1	3	6.7
	UKUPNO:	35	10	45	100
OBRAZ	bijeli	–	1	1	100
	UKUPNO:	–	1	1	100
ČELO	bijelo	1	–	1	100
	UKUPNO:	1	–	1	100
OBRVE	crne	1	–	1	100
	UKUPNO:	1	–	1	100
TRE- PAVICE	duge		1	1	100
	UKUPNO:		1	1	100
JAGODICE	rumene		1	1	100
	UKUPNO:		1	1	100

Tabela 2. Distribucija učestalosti koja se odnose na ruke

		Muškarci	Žene	Ukupno	%
RUKE	bijele	40	25	65	97
	duge		2	2	3
	UKUPNO:	40	27	67	100
RAME	bijelo	1	–	1	100
	UKUPNO:	1	–	1	100
LAKTI	bijeli	–	–	1	100
	UKUPNO:	–	–	1	100

Tabela 3. Distribucija učestalosti koja se odnose na noge

		Muškarci	Žene	Ukupno	%
NOGE	lagane	61	13	74	98.7
	hitre	1	–	1	1
	UKUPNO:	62	13	75	100

Tabela 4. Distribucija učestalosti koja se odnose na trup

		Muškarci	Žene	Ukupno	%
PLEĆA	širokija	1	–	–	100
	UKUPNO:	1	–	1	100
DOJKE	bijele	–	4	4	100
	UKUPNO:	–	–	4	100

Tabela 5. Karakteristike opšteg izgleda

	Muškarci	Žene	Ukupno	%
Krasan stas	1	–	1	100
Sitna žena	–	1	–	100
Tanak struk	–	2	2	100
Lepa devojka	–	7	7	100
Kršni junak	1	–	1	100
Golemi junak	1	–	1	100

